

Zpravodaj Československého sdružení uživatelů TeXu

Jan Rajlich

Typografie přelomu tisíciletí

Zpravodaj Československého sdružení uživatelů TeXu, Vol. 8 (1998), No. 3-4, 129–137

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/149819>

Terms of use:

© Československé sdružení uživatelů TeXu, 1998

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Na úvod mi dovoluji rozvést malou úvahu o světě kolem nás, o světě vizuálních komunikací, *světě na přelomu tisíciletí*, jak jsem, možná trochu v duchu současného světa reklamy a nadsázky, zdůraznil v názvu přednášky.

Žijeme totiž ve světě informací, informací zejména vizuálních, informací, které na nás útočí od rána do večera, a to doslova na každém kroku. Jaké informace ze stovek nabízených dáme přednost, kterého z vizuálních podnětů si vůbec povšimneme, závisí na tom, jak informace vypadá, jak je schopna zaujmout naši pozornost, jak rychle a jak srozumitelně ji jsme schopni přijmout. . . Konkurence informací, přesycenost jimi, je tak velká, že nakonec může vést ke ztrátě komunikativnosti, k popření cíle sdělované informace – kterým jednoznačně je přenos určité výpovědi zaměřené na příjemce.

Dovolte mi, abych na začátku pojmenoval dva negativní jevy světa vizuálních komunikací současnosti. Vizuální chaos (visual chaos) a vizuální znečištění (visual pollution). Oba nejsou úplnou novinkou konce tisíciletí, ale postupně svou intenzitu stupňují. Jde o znečištění, které komplikuje lidský život stejně jako kterékoliv jiné. Jde o část globálního znečištění životního prostředí, které doléhá zejména na člověka, ale má vliv i na ostatní články přírodního prostředí. Vizuální znečištění nemá přímý vliv na tělesné zdraví člověka, ale jen přenesený, prostřednictvím jeho psychiky. Dalo by se tedy říci, že snad není životu nebezpečné, protože nehrozí smrt přímá jako např. při atomové katastrofě.

Vizuální chaos je způsoben překrýváním jednotlivých informací a jejich vzájemným popíráním. Správně aplikovaný grafický design má však sílu z tohoto nepřehledného chaosu vytvořit pole pro organizované vnímání vizuálních informací. Organizované – tudíž rychlejší, přesnější, bezchybnější.

Vizuální znečištění se týká zejména formy vizuální komunikace, má negativní estetický i citový faktor. Pomíjí vžitě estetické normy a pravidla, nezná základní principy tvorby a užití prostředků vizuální komunikace, vypadá jednou jako kýč, podruhé jako škrabopis, ale někdy se prohlašuje i za vrchol umění. Většinou jde o díla vytvořená neuměle a neuvědoměle, která kazí, jak se říká, dobrý vkus. Jak se ovšem na ně bude dívat budoucnost za 50, za 100 let, je otázka. Málo si totiž uvědomujeme, že díla čím jsou ze starší doby, tím již takto příkře odsuzována nejsou. (Např. secese také do začátku 60. let 20. století nebyla uznávána, písma 19. století ještě František Muzika ve svém Krásném písmu II. z 50. let označuje za úpadkovou.)

U diletantsky vytvořených vizuálních informací, a to jak tradičně ručně psaných, kreslených či malovaných, tak zpracovaných pomocí počítače, je myslím proto závažnějším negativem to, že sdělovaná informace je předávána složitě, komplikovaně nebo vůbec nečitelně, že přenášený význam je zkreslen, zamlžen, a tak nepochopen.

Vizuální chaos a znečištění má ovšem dvě roviny. Jedna rovina vizuálního znečištění je spíše materiální – jde o konkrétní projevy – popsání a zaplavení prostředí – reklamou, graffiti, abych jmenoval dvě v posledních 5 letech v České republice nejvíce frekventované „činnosti“ na tomto poli. Reklama i graffiti nako vystupují v protikladu – reklama konzumní, graffiti antikonzumní – ale jejich praktický vliv, účinek na člověka a prostředí je podobný. Obojí – zaplavení prostředí hloupou reklamou i devastování všeho uspořádaného samozvanými „umělci“ graffiti, má ale už velice blízko k ekologii.

V druhé – odborné – „grafické rovině“ jde o již řečená diletantská pseudografická díla, která brzdí rozvoj lidské kultury, protože neznají vývoj ani současný stav rozvoje, a v důsledku toho přispívají k celkovému úpadku kultury (a kulturnosti), který je v posledních desetiletích (a to i díky nástupu počítačové všem přístupné grafiky) více než patrný. Takzvaní grafici se tu objevili jakoby přímo z „doby kamenné“... (Je to podobné tomu, jako kdyby automobilový průmysl se pokoušel vyrábět moderní automobil ze dřeva – jako žebříňák.) Tato rovina se tedy týká spíše vědomí a podvědomí, lidské psychiky.

Schází profesionální přístup odborníka, grafického designéra, podložený studiem a znalostí problematiky. Grafický design – jako umění vizuálních komunikací – může podstatně přispět k informativní i estetické hodnotě informace, k optimálnímu zrychlení a čitelnosti.

Na 100 % však nelze tvrdit, že jen „čitelná“ vizuální informace má naději na úspěšnou percepci. Každý člověk si vybírá podle svého tajemného klíče, který není veden vždy jen rozumem, ale často i citem a zkušeností; a tyto předpoklady se u každého liší diametrálně...

Grafická mluva jde horizontálně a může překonat jazykové bariéry, používá-li obecněji srozumitelných postupů, znaků apod. Musíme si také uvědomit, že my si všímáme pouze vizuální komunikace jen z oblasti latinkového písma, zatímco většina lidstva používá jiné prostředky vizuální komunikace – jiná písma. Čínské písmo, arabské, hebrejské a azbuka (která už dnes naši mladší generaci také nic nesdělují) jsou jenom čtyři příklady ze stovek rozdílných písem, které se ve světě užívají. Vždyť třeba jen na indické bankovce je text ve 14 různých jazycích (a písmech).

Vraťme se nyní k vlastnímu tématu

Na přelomu 20. a 21. století zažíváme třetí komunikačně informační revoluci, která je srovnatelná s předešlými velmi důležitými historickými etapami ve způsobu jak uchovat a šířit informace.

1. informační revoluce – vznik písma (od 4.500 př. n. l.)
2. informační revoluce – vynález knihtisku (v Evropě po 1440)
3. informační revoluce – informační technologie (od 50. let 20. stol.)

Současná typografie na jedné straně čerpá z celé mnohatisícileté historie vizuálních komunikací a jednak jí nová média staví před dosud nepoznané možnosti. Při vytváření současných textových informací, ať už tištěných nebo obrazových, jsou využívány tisíce nových písmových typů, včetně možností jejich modifikací, tisíce barev, podkladů, kombinací se znaky, obrazy ap. Dobře se orientovat v tomto takřka nekonečně variabilním prostředí svede jen zkušený nebo nadaný typograf – grafik, schopný vyvarovat se lákavých ale povrchních řešení a nezabřednout do samoučelné hry s nepřebornými možnostmi. Naléhavě si uvědomuji, že 3. informační revoluce může vyvrcholit popřením všeho, co tu kdy bylo vytvořeno.

V současné typografii lze zhruba sledovat několik různých poloh:

Mezinárodní styl

navazuje na konstruktivní východiska 20. a 30. let. Od 40. let se nazýval „švýcarská škola“, od 50. let se označuje jako „mezinárodní styl“.

Charakterizuje ho

- racionální rozvrh (vyznává jednoduchost a uměřenost)
- používání rastrového schématu
- dříve pouze bezpatková (bezserifová – lineární) písma – grotesky
- sazba titulků na prapor a sloupců spíše na prapor ale i do bloku

V dnešní době využívá typografie v mezinárodním stylu i jiných písem než pouze grotesků.

Pravidelný rastr je základem úpravy i většiny novin a časopisů.

Např. anglický odborný časopis *Baseline* (=Účarí) užívá rastru tak hustého, že na první pohled patrný není, ale přesto přispívá k určité optické organizovanosti celku časopisu.

Klasická typografie

využívá klasických tradičních projevů typografie, jak se vyvíjela od 15. století do 20. let 19. století. Vyznačuje se

- respektováním pravidel kompozice stránek vycházejících z konstrukce zlatého řezu (kde jsou např. zajímavé zejména dnes již nezvyklé okraje),

- typografickou „šedostí“ textů (sloupců, stránek) – texty bez kontrastů zaplněné plochy a mezer, texty bez světél, tzv. řek, aby pozornost oka při čtení nebyla přerušována a odváděna
- významovým nakládáním s písmem (vyznačování ap.)
- sazbou titulků spíše na střed, sloupců do bloku
- užíváním (ozdobných) iniciál na začátky kapitol
- používáním hlavně antikvových písem (dnes používá i písma mladší)

Volná typografie

má optický, spíše expresivní přístup k textové ploše, k celé stránce, vytváří „obrazy“ z textu – má nebývalý rozmach díky počítačové sazbě

- malířský přístup – litografie, písmomalířství
- dekorativní – secese, psychedelická písma (hippies)
- povrchový přístup – nová vlna, „nečitelnost“

Obrazková typografie (screen design)

– ač jde spíše o technologii, která aplikuje styly tiskové typografie – přináší i zcela nové možnosti, které se zpětně přenášejí do tisku (neboť počítač se stal hlavním médiem tiskové přípravy). Rozdíl je ve formátu – obrazovka – jedna strana a horizontální, tiskovina – vertikální stránka nebo dvoustránka.

Obrazkovou typografií bych rozdělil na interní a externí:

- interní – může využívat dostupné škály typografických prostředků, které si nese s sebou včetně fontů (týká se multimediálních programů, CD ROMů).
- externí – je doposud omezena možnostmi zejména přijímání nesdílených písmových typů, možnostmi rozlišení (WEBOvé stránky.)

Poslední styl bych nazval pracovně **Počítačový běs**

Jak už bylo nakonec řečeno v úvodu – jde o různé novodobé diletantské kreace laických typografů, jak jim jsou umožněny rozvojem uvedeného nástroje – počítače, a které patří do škatulky vizuálního znečištění. Přílišná snadnost a lehkost práce na počítači svádí k hypertrofickému používání co největšího množství písem, výplní, modifikací atd. Příklady z tohoto soudku naleznete opravdu na každém kroku, zejména v tzv. malé reklamě na různých vývěskách, v inzertních a interních časopisech, ale dostávají se i do knih, na obálky, i na různé drobné tiskoviny jako vstupenky, oznámení, pozvánky atp. a samozřejmě na stránky internetové a do řady počítačových programů. Lze tak hodnotit i většinu tzv. šablon a vzorů např. ve Windows.

Dnes se stává typografem každý, kdo pracuje s počítačem, a tzv. umělcem i ten, kdo si koupí sprej a vyrazí do ulic. (Počítačník, který pracuje jenom doma

a pro sebe, nikomu druhému neškodí, zatímco sprejer svým vandalismem ničí často hodnoty.)

Některé graficky a typograficky neodborné počítačové práce lze tolerovat, s některými pracemi lze polemizovat, některé je také nutno odmítnout.

Otázkou zůstává, nakolik nám to bude platné, protože lidská paměť opravdu postupně absorbuje vše vyprodukované a vytváří si svět nových preferencí či pravidel. Jde totiž o zvyk a o nic jiného. Bráno do důsledků – pak by ovšem nemělo cenu vůbec se např. problémy aplikace typografických pravidel zabývat a raději se oddat osudu. A ač tedy prvně řečené nemyslím nevázně, přesto mi dovolu v komentářích k promítaným ukázkám některé soudy vyslovovat.

Ukázky

(promítání ukázek ze zahraničních zejména grafických a typografických časopisů: Baseline, Velká Británie; U&lc (Upper and Lower Case), USA; IDEA Magazine, Japonsko; Design Issues, USA; REKLAMNÁ revue vizuálních komunikací, Slovensko; Da!, Rusko; KAK, Rusko; Design News, Japonsko; Design Exchange, Čína aj.)

Uvedu nyní i tři příklady z vlastní praxe na časopisech, jejichž grafickou a typografickou podobu jsem vytvářel.

Časopis CLUB, vydával do loňska SCHENK Volleyball Club Brno

Pro tento časopis jsem navrhl v roce 1994 hlavičku ze speciálně zkonstruované současné podoby statické antikvy a základní styl úpravy prvních dvou čísel. Časopis měl na jedné straně vytvářet dojem „podnikatelské“ exkluzivity a serióznosti, na druhé straně nebyl uzavřen i extrémnějším pohledům na design. Proto jsem pracoval hodně s prázdnou plochou, velkými iniciálami, velmi krátkými texty a kontrastem malých a celostránkových fotografií. Redakční klubové materiály byly zpracovávány v jednotném duchu, ostatní příspěvky pak již víceméně individuálně, i když za použití stejného základního písma (*Weidemann*). I inzerce byla vesměs řešena tak, aby její grafická forma byla v souladu s vizuální koncepcí časopisu. Časopis měl zejména podnikatelům ukázat, že není všechno zlato, co se třpytí, že účelem není zaplnění tiskoviny do posledního volného místa.

TICHO – současník hudby, vydává Skleněná louka v Brně

Doposud jsem navrhl čtyři čísla tohoto nepravidelně vycházejícího časopisu – spíše almanachu, který je zaměřen na současnou vážnou hudbu nekonformního ražení. Proto i úprava je nekonvenční, jednotlivé materiály jsou koncipovány graficky samostatně, je používáno několika základních písem (*Franklin*, *Garamond*), řady titulkových písem a zejména obrazového principu v kompozici některých stránek (sazba do různých tvarů, podtisky ap.), a to bez jednotícího zrcadla či rastru. Optické hledisko někdy převažuje nad funkčním. Je využíváno účelově i různých papírů – ofset, křída, kulér. I zde je ale dbáno při kompozici na soulad vždy celé dvoustránky, což by mělo být vždy pravidlem při grafické úpravě tiskovin.

BVV MAGAZIN, vydávají Brněnské veletrhy a výstavy

BVV magazin upravuji od roku 1993. V podniku BVV byl zaváděn jednotný vizuální styl již od poloviny 70. let (spolupracoval jsem tehdy na Design-manuálu BVV, jednom z prvních v Československu). Od té doby byl manuál již několikrát inovován. Jeho zásady platí pro všechny projevy podnikového designu, tiskoviny atd. a tedy i pro podnikový časopis. Poslední inovace vizuálního stylu BVV v roce 1994 byla však navržena, jako ostatně více věcí v té době, neodborníky, a tak bohužel některé zásady praxi nevyhovují. V časopise to znamenalo stanovit míru, do které bylo nutno styl používat. Zpočátku byla vytvořena jednotná trojsloupcová úprava s horní silnou vodící linkou v záhlaví a prázdnou listou využitelnou na titulky, popisky a doběh obrázků, případně i textů. Používalo bylo podnikové písmo *Helvetica* a pro titulky *Avantgarde Gothic*. Sazba na prapor s dělením slov, rastrová úprava byla velmi racionální a technická, až málo časopisecká. A tak (i díky určité kritice) bylo časem přistupováno k oživení stylu časopisu použitím více různých typů písem, více variant sloupcových stránek (2, 3, 4 sloupce) atd. To však znamenalo odklon od vizuálního stylu podniku, proto rok 1999 má znamenat návrat k strohé rastrové podobě s jednotným podnikovým písmem.

Jedním z již uvedených aspektů dobré vizuální komunikace je nepochybně její čitelnost. Aby přednáška měla také malý praktický výstup, připravil jsem **desatero čitelnosti** (asi ale nebude úplně originální). Co a jak je tedy čitelnější:

1. širší řez písma je čitelnější než úzký (ovšem opět do určité míry)
2. minusky jsou čitelnější než verzálky – text z verzálek je dekorativní, ale hůře čitelný
3. dynamická antikvová písma jsou čitelnější než statická
4. grotesky (lineární písma) jsou hůře čitelné v delších textech, lépe v krátkých textech a za pohybu než písma antikvová

5. volně psaná písma, kaligrafická písma, lomená písma, ozdobné varianty nejsou nejčitelnější a v delších textech a řádcích jsou málo čitelná a působí při čtení únavu zraku
6. pro čitelnost je třeba dodržet určitý kontrast textu a pozadí – platí to zejména u barev, které ač jinak výrazně odlišné v kontrastu světlostním i sytostním mohou být stejné a pak je text nečitelný
7. pro dobrou čitelnost se vyhněme používání textů na komplikovaných pozadí (rastry, struktury, fotografie)
8. tmavé písmo na světlé ploše je čitelnější, mění se to ale světelnými podmínkami (ve zhoršených světelných podmínkách je naopak světlé písmo na tmavém pozadí čitelnější – viz reklama)
9. malé mezery mezi slovy (a rovnoměrné) = plynulejší text, z toho vyplývá, že i způsob sazby na prapor je čitelnější než sazba na blok
10. text, který má kolem sebe dostatek prostoru, je čitelnější než text, který vyplňuje danou plochu od kraje ke kraji

Chyby

Největší chyby a nedostatky vidáme tehdy, když se do práce s písmem pouštějí odborníci jiných profesí.

Několik příkladů:

- strojírenství – popis výkresů
- texty k pracovním návodům
- textové pokyny k obsluze strojů
- konstruktéři používají šablonové písmo, které je sice poměrně čitelné, ale zato velice nehezké
- ručně psané plakáty – tzv. písmomalířská písma vycházející z nejsnadnější praxe psaní, písma štětcem bývají nejen nehezká, ale i málo čitelná (příliš úzká písma)
- a samozřejmě již uváděné počítačové pokusnictví

Nejhorší je, když se neodborník pokouší

- o umělecké písmo
- o módní písmo
- vylepšovat písmo
- zdobit písmo

vznikají písma pseudoumělecká (ADAST) a pseudomódní.

Proto vždy doporučuji používat dobré vzory typografických úprav a ověřená písma, a to zejména z odborné typografické a grafické literatury – knih i časopisů. Bohužel většina počítačové literatury o typografii je psána po typografické

stránce z laického pohledu a občas některé tam uváděné rady nejsou doporučené.

Kapitolou samou pro sebe jsou počítačové fonty. Málokterý program obsahuje slušnou písmovou rodinu s alespoň 3–4 řezy (a českými akcenty). Většina fontů nabízených jako součást západních software je nepoužitelná.

Závěr – iluze po roce 2000

Na závěr mi dovoluje malou úvahu ke konci tisíciletí – anebo spíše k začátku nového?

Člověk od pradávna miluje náhražky, napodobování a iluzi; čím je iluze dokonalejší, tím jsme více nadšeni... O iluze se starali jak mágové, tak umělci. Prezентují se iluze formou iluze: napodobeniny, kopie, makety, duchové na míhajících se obrázcích filmu a obrazovkách videa a počítačů, stíny a světla. Virtuální realita. Myslím, že iluze dnešní, tedy iluze elektronická, se přenesla (už tomu tak leckde je) do knihoven a poslucháren a odtud dále do domácností. Neboť přístup k elektronické obrazové, textové i zvukové podobě čehokoliv bude mít každý doma – na svém terminálu. Tento týden proběhly tiskem informace o vývoji elektronické knihy – která je nabita a podrží si obsah asi 20 dní. Knihu, jak ji známe dnes, a dosud trváme na skutečnosti knihy, na materiálu – různý papír různých gramáží, jeho struktura, povrch, vůně atd., si asi bude moci zájemce vyrobit „na jedno použití“ doma. Už dnes máme Internet a brzy tak budeme moci shlédnout naprosto vše – pracují na tom na celém světě milióny počítačových mravenečků. Shlédnout vše, ale jen zprostředkovaně na obrazovce monitoru (i když třeba trojdimenzionální...), eventuálně jako výtisk z domácí tiskárny (i když třeba superkvalitní...).

Jak to bude pohodlné nikam nechodit a sedět či ležet si ve virtuálním čemkoli... Virtuální realita se nám sice snaží zprostředkovat skutečnost, ta nám však prozatím moc skutečná nepřipadá. Mám však obavy, že si nakonec budoucnost bude myslet opak a iluze bude ještě více než dosud cennější než skutečnost, neboť se samozřejmě bude stále snažit být i dokonalejší než skutečnost. Otázkou pak tedy zůstává, bude-li v budoucnu vzdálenějším o autenticitu čehokoliv zájem i z pohledu našich robotických potomků. Neberte tento můj závěr pesimisticky, ale vypadá to opravdu, a to jen pozoruji a konstatuji, že svět lidský je skutečně postupně přeměňován na svět umělý (alespoň jsme my – lidé – a to většina z nás – jak už řečeno – tím, co je umělé, vždy *více* nadšeni).

Účastnil jsem se různých setkání, kde zaznívaly velmi varovné hlasy – ať už to bylo třeba na akcích při ekologickém summitu v Riu de Janeiro před 6 lety (tehdy byla také dopracována známá teze o trvale udržitelném rozvoji), designérské konferenci Design Renaissance v Glasgowě v roce 1993 anebo na konferenci washingtonské Společnosti pro vědu techniku a umění r. 1996 s naléhavými apely

prezidenta České akademie věd Rudolfa Zahradníka, který vidí na pozadí současných vědeckých analýz budoucnost lidstva velmi katastroficky (pokud se ve vývojových trendech něco nezmění). Tyto otázky samozřejmě souvisí s naším tématem, neboť nebude-li člověk, možná bude něco jiného a to se týká také typografie. Nemyslím však, že bychom zase měli odevzdaně sedět a čekat na konec světa. Konec tisíciletí nás ale zanedlouho nemine – a ten s sebou prý přináší podobné úvahy jako tato, kterou si dovoluji zakončit své vystoupení.

*Doc. ing. arch. Jan Rajlich
ze stejnojmenné přednášky
přednesené 12. 12. 98
na FI MU v Brně*

Krátká (oneskorená) reportáž z EuroT_EXu '98

JANKA CHLEBÍKOVÁ

Na prelome marca a apríla 1998 sa vo francúzskom St. Malo konal jubilejný desiaty ročník EuroT_EXu. Konferencia prebiehala súbežne s inými konferenciami v rámci dvoch týždňov venovaných elektronickému publikovaniu a typografii. Prednášky sa konali v kongresovom paláci priamo na brehu Atlantického oceánu. A tak zatiaľ čo uši (a hlava) sa venovali T_EXu, oči mohli obdivovať krásne miesta známe zo zemepisných encyklopédií ako miesta s najväčším rozdielom prílivu a odlivu...

Najhorúcejšou témou na konferencii bol vzťah elektronického publikovania a T_EXu. Príspevky sa dotýkali dvoch najrozšírejších formátov elektronického publikovania PDF a HTML (XML) (spomenutie Wordu v uvedenom kontexte prijalo publikum s úsmevom, pretože nebolo jasné, o ktorú konkrétnu implementáciu sa jedná...).

Do súčasného trendu multifunkčnosti dokumentu zapadol aj tutoriál Hansa Hageny o PDF formáte a jeho možných aplikáciach. Ďalšie príspevky sa týkali rozšírenia T_EXu (pdfT_EX z brnenskej dielne) ako prostriedku na vytváranie PDF súborov, resp. generovania PDF súborov z DVI súborov. Časť príspevkov pojednávala o vzťahu T_EXu a v súčasnosti najrozšírenejšom formáte pre elektronické dokumenty HTML (jazyk WWW). Odznali príspevky dotýkajúce sa nových smerov na WWW: XML, MathML, či XSL. Tieto by mali uspokojivým spôsobom konečne vyriešiť problém zobrazovania matematických výrazov na webe (len musíme ešte počkať na vhodné prehliadače). T_EX pritom môže